

وقفنامه ربع رشیدی

« الوقیه الرشیدی بخط الواقف فی بیان شرایط امور الوقف والمصارف »

نگارش اوایل قرن هشتم هجری

قسمت اول - اطلاعات ضروری

۱- خلاصه: به طور کامل اهمیت میراث مکتوب را شرح دهید .

در اواخر قرن هفتم و ابتدای قرن هشتم هجری - قمری، وقف نامه ای بزرگ و کامل و دقیق، توسط دانشمند بزرگ اسلامی و ایرانی ؛ خواجه رشید الدین فضل ... همدانی وزیر غازان خان ایلخانی به رشته تحریر در آمد که با دقت و ظرافت بسیار بالایی به تبیین نظام مدیریتی و تشکیلات اداری ، مالی و شرایط وقف و مصارف مجموعه بزرگ ربع رشیدی در شهر تبریز می پرداخت . این مجموعه بزرگ دانشگاهی که در قرن هفتم هجری در شمال شرق شهر تاریخی تبریز بنا شده بود ، دارای بیمارستان ، کتابخانه ، کاروانسرا ، گرمابه ، دارالایتام ، مدارس عالی ، کارخانه کاغذسازی و پارچه بافی و... بود و بر اساس نظام مدیریتی و تشکیلاتی بسیار منظم و دقیقی اداره می شد. در آمد گسترده و وسیعی از موقوفات در قلمرو ایران قدیم ، بخش هایی از عراق ، افغانستان ، گرجستان ، ولایت روم (آسیای صغیر) ، آذربایجان و سوریه و.... صرف هزینه های ربع رشیدی می شد.

وقفنامه ربع رشیدی، فهرست جامعی از موقوفات، هزینه ها و برنامه های اداری و مالی را تبیین می کند. وقفنامه ربع رشیدی دارای ۳۸۲ صفحه می باشد که ابتدای آن تا پایان فصل هفدهم وقفنامه به خط خود خواجه، توسط عبدالله بن عمر بن محمد التبریزی الحسنی؛ حاکم وقت تبریز و دو نفر دیگر کتابت شده است. این وقفنامه به دلیل گستره وسیع موقوفات و ارزش بالای آنها و نیز پایگاه رفیع علمی، آموزشی، فرهنگی و اجتماعی ربع رشیدی از اهمیت

جهانی برخوردار بوده و مورد توجه مراکز و مؤسسات علمی، آموزشی و فرهنگی ایران و جهان می‌باشد. از آنجایی که وقف بر مکتب اسلام سنت جاریه محسوب می‌شود و در ادوار تاریخی، مورد توجه قرار گرفته و منشا اثر بوده و هست و نیز به دلیل آرایه‌های هنری روی جلد و استفاده از خطوط زیبای ثلث در لابلای نسخه، این وقف‌نامه جامع و کامل دارای اهمیت به سزایی است. تعداد زیادی از دانشمندان و فضایی اسلامی از جمله علامه حلی در دوره‌های تاریخی، این نسخه وقف‌نامه را مورد تأیید قرار داده‌اند.

در سال ۱۳۵۰ هجری شمسی (۱۹۷۱ میلادی) نسخه چاپی فاکسمیل و وقف‌نامه در ۱۰۰۰ نسخه، توسط انجمن آثار ملی ایران تهیه و منتشر شد. نسخه حروفی وقف‌نامه نیز با نظارت مرحوم محمد علی تربیت، کتابت شده که نسخه اصلی آن در کتابخانه و موزه ملی ملک تهران نگهداری می‌شود. تاکنون دهها کتاب در رابطه با وقف‌نامه ربع رشیدی نگارش شده و صدها پژوهشگر در مقاله‌های علمی و تحقیقاتی خود، محتویات این وقف‌نامه را مورد بررسی قرار داده و آنرا تبیین کرده‌اند. این نسخه منحصر به فرد، هم‌اکنون در مخزن نسخ خطی و نفیس کتابخانه مرکزی تبریز نگهداری می‌شود. برای حفاظت بیشتر از این نسخه، میکروفیلم تهیه شده از آن، جهت مطالعه و تحقیق در اختیار محققان قرار می‌گیرد.

بر اساس شواهد تاریخی، ۵ نسخه از وقف‌نامه با نظارت و مدیریت خواجه رشیدالدین نگارش شده بود که سایر نسخ، به احتمال زیاد از بین رفته و یا برای ترمیم نواقص نسخه موجود در این کتابخانه، در مقاطع تاریخی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این نسخه تنها نسخه م‌وجود وقف‌نامه ربع رشیدی است و هیچ نمونه دیگری ندارد. این نسخه تا سال ۱۳۴۸ هجری شمسی (۱۹۶۹ میلادی) در مالکیت خاندان سراجمیر تبریز بوده و سپس توسط انجمن آثار ملی ایران خریداری و پس از چاپ عکسی، تحویل کتابخانه ملی (مرکزی) تبریز شده است. این نسخه

در سال ۱۳۵۴ هجری شمسی (۱۹۷۵ میلادی) به عنوان اثر ملی، توسط انجمن آثار ملی ایران
شناخته و ثبت شد.

۲- مختصات معرفی کننده نسخه:

۲-۱- نام (شخص یا سازمان)

کتابخانه مرکزی تبریز

۲-۲- ارتباطش با میراث مکتوب

نگهداری و حفاظت از نسخه اصلی وقفنامه ربع رشیدی به همراه بیش از ۳۲۰۰ نسخه خطی
دیگر.

۲-۳- افراد مرتبط (درگیر)

محمد محمدپور، رئیس کتابخانه مرکزی تبریز؛ مسئول مستقیم نگهداری و حفاظت و
بهره‌برداری از نسخه

۲-۴- اطلاعات کامل (شامل آدرس - تلفن - فاکس - پست الکترونیک)

محمد محمدپور، رئیس کتابخانه مرکزی تبریز

آدرس: ایران - تبریز - خیابان آزادی - چهارراه لاله

کدپستی: ۵۱۷۸۷۳۶۳۴۵

تلفن: ۰۰۹۸۴۱۱۴۴۳۴۸۷۷

۰۰۹۸۴۱۱۴۴۳۵۶۵۱

۰۰۹۸۱۴۳۱۱۵۴۲۵

فاکس: ۰۰۹۸۴۱۱۴۴۳۴۸۵۶

پست الکترونیک: Mohammadpour@tcl-as.ir

۳- هویت و توصیف میراث مکتوب

۳-۱- نام و اطلاعات کامل هویتی نسخه معرفی شده

نام اصلی نسخه که در ابتدای آن و توسط واقف و کاتب، یعنی خواجه رشید الدین فضل ا... و با خط ثلث و آب طلا نوشته شده است « الوقفیه الرشیدیة بخط الواقف فی بیان شرایط امور الوقف و المصارف » می باشد ولی اصطلاحاً و به اختصار وقف نامه ربع رشید نام گرفته و به این نام مشهور شده است. در بسیاری از متون و مقالات هم تحت عنوان وقف نامه ربع رشیدی آمده است. محتوای آن شامل شرایط و نحوه پرداخت مستمری ها و هزینه ها و مدیریت منابع انسانی و ابنیه و موقوفات و ذکر جزئیات تشکیلاتی، اداری و مالی ربع رشیدی است.

نسخه اصلی این وقفنامه که اکنون در کتابخانه ملی (مرکزی) تبریز نگهداری و محافظت می شود، تا سال ۱۳۴۸ (ه ش) در دست بازماندگان مرحوم حاجی ذکاءالدوله سراجمیر، ساکن تبریز بوده است که در سال مذکور به وسیله انجمن آثار ملی، از این خانواده خریداری و از روی آن عکسبرداری شد و در هزار نسخه در سال ۱۳۵۰ (ه ش) منتشر گردید استاد ایرج افشار و مرحوم مجتبی مینوی، مقدمه ای از زندگی رشید الدین را بر نسخ عکسبرداری شده افزوده و آن را صفحه گذاری کرده اند. ولی اوراق اصلی به وسیله خود رشید الدین شماره گذاری شده که در پای هر ورق (نه صفحات) شماره آن با حروف به چشم می خورد.

متن قسمت اساسی وقفنامه به خط خود رشید الدین که حدود و شرایط و وظایف است و در آغاز، صفحه ای تذهیب شده دارد، حاوی وقفنامه با سه شمسه است؛ و در میان این سه شمسه به خط رشید الدین این عبارات کتابت شده است:

« شرط موکد با فرزندان خویش نسلاً بعد نسل و عقباً بعد عقب می کنم و در مقابل حقوق پدری که در خدمت ایشان عقلاً و شرعاً و عرفاً لازم است در عهده ایشان کرده سوگندی غلاظ

و شداد ایشان را می دهم خصوصا با آنانک بر حسب شرط واقف در هر عهدهی نوبت تولیت و اشراف و نظر بدیشان رسد و مباشر این اشغال خیر گردند در آنچه این وقفیه را به هر ماهی یک نوبت مطالعه کنند تا بر احوال شروط آن کما ینبغی واقف شوند و در کیفیت تصرفات واقف گردند و نیز نصیحتی که ایشان را کرده اند ملکه گردد تا در محافظت شروط آن به اقصی الغایه بکوشند و نصایح را به دل و جان قبول کرده رعایت آن را واجب شمرند تا حق سبحانه و تعالی و جمیع ملائکه و انبیاء و اولیاء و روح این ضعیف بواسطه امانت و دیانت و نیکو زندگانی ایشان را راضی باشند و ایشان را نیکنامی دنیوی و ثواب آخروی مدخر گردد ، ان شاء الله تعالی .

تعداد ۲۷ برگ از این اوراق مفقود شده (یا جمعا ۵۴ صفحه) از جمله ۹ برگ اول آن و اوراق ۷۷ تا ۷۹ و نیز ۸۲ و ۸۴ تا ۹۱ تا ۹۷ و همچنین ورق ۱۳۹.

قطع نسخه های موجود عکسبرداری شده ۲۷ ۳۶ سانتی متر و قطع نوشته های اصلی روی اوراق ۲۳ ۲۹ سانتی متر است . اوراق در اصل بزرگتر بوده است و کناره های آنها را ناشیانه بریده اند و بعضی از نوشته هایی که در هامشها بوده ، ناقص شده است:

« الوقفیه الرشیدیه بخط الواقف فی بیان شرایط امور الوقف والمصارف » . بعدها دیگران در بعضی مواضع نسخه اصلی چیزهایی نوشته اند و گاهی مطالبی را محو کرده یا به دلخواه ابناء زمان تغییر داده اند. نسخه اصلی توسط خود رشید الدین مقابله شده بوده است و در ورق ۱۰۴ عبارت « بلغت المقابله » به خط خود اودیده می شود .

قسمت دیگر وقفنامه که الحاقی است و رشید الدین خود در متن بدان اشاره کرده و آن را در ابتدای وقفنامه قرار داده ، مطالبی است کلی در لزوم خیرات و مبرات و دستورهایی درباره نوشتن تالیفات خود می نویسد:

« واز جمله شرائطی که این ضعیف در این وقف ابواب البررعی رشیدی کرده و چون این وقفیه رابه خط خود می نوشت از قلم فرو رفت و دراین وقف به آخر آن الحاق می کنم آن است که شرط کرده ام که متولی این اوقاف هر سال از این کتب که مصنفات من است بر این موجب که مفصل می گردد نسخه ها (ی) مکمل استکتاب کند. نسخه اصل توسط خود رشید الدین مقابله شده بوده است و در ورق ۱۰۴ عبارت « بلغت المقابله » بخط خود او دیده می شود. محتویات وقفنامه بطور کلی عبارت است از :

۱- قسمتی که رشید الدین خود در متن بدان اشاره کرده و در ابتدای وقفنامه (به اصطلاح خودش « در بالای وقفیه ») قرارداده مطالبی است کلی در فایده خیرات و مبرات و اهمیت آن و نیز دستورهائی در باره نوشتن تالیفات و از جمله مجموعه الرشیدییه .

۲- سجلات متعدد از علما و قضات و ارباب دیوان از قبیل محمد بن عبد السلام بن عبد المجید بن عبد الحمید جربادقانی ، و محمود بن محمد بن یوسف فخر همدانی، و مسعود بن سعد بن محمد یزدی ، و حسن بن قاسم نیلی ، و قاضی مجدالدین عبد الله بن عمر بن محمد قاضی تبریز ، و محمد بن محمد بن محمد بخاری حنفی ، و محمد بن عبد الله شافعی ، و احمد بن علی بن جعفر ، و محمد بن سعید کاتب ، و رجب بن علی بن احمد ساباطی ، و محمد بی محمد بن کوفی هاشمی ، و عبد الصمد بن یوسف بن حسین حنفی ، و عبد المنعم بن نوری ، و حسین بن محمد بن دامغانی و عده کثیره دیگر از سالهای ۷۰۹ بعد ، و نیز گواهیهای از سالهای ۷۵۰ و ۷۸۵ در آن هست .

اهم همه گواهنامه ای است که خلاصه آن نقل می شود :

« مضمون این وقفیه که منبی است از بعضی خیرات و مبرات مخدوم جهانیان ، پشت و پناه اهل ایمان ، رشید الدینا و الحق و الدین ، عماد الاسلام و مغیث المسلمین ، فضل الله بن ابی الخیر

بن العالی الطیب الهمدانی و اکثر آن مشرف است به خط مبارک وی ، و ذکر اوقاف آن در میانه وقفیه مکتوب است به خط این ضعیف ، به اذن واجازت وی ، و بر هر ورقی به خط این ضعیف نبشته است که از وقفیه است ، نزد این ضعیف واضح ولایح شد و روشن و مبین گشت جمله به اعتراف صریح و بیان فصیح و کلمات منیف و تقریرات شریف ، که به حضور این ضعیف ، از خدمت آن مخدوم اعظم ، که بانی و واقف این اصول و فروع است ، که در این وقفیه مبارک مفصل و مشروح است ، صادر شد و کلمه و کلمه و حرف و حرف استماع رفت ، و بر کلیات و جزویات آن وقوف تمام یافت ، و این ضعیف ، بعد از تقدیم وظایف شرع و تتمیم مراسم سمع ، که تفصی از آن بر ذمت قضاه اسلام و حکام ایام و ولایه احکام واجب و لازم باشد ، شرعاً به صحت اعتراف واقف مذکور و به صحت مضمون این وقفیه حکم کرده آمد ، و همچنان به صحت مضمون جزو آخرین که به خط اشرف خود نبشته و به آخر وقفیه الحاق فرموده ، ناطق بذکر آنکه مصنفاتی که وی فرموده از حاصل این اوقاف استکتاب کنند ، بر این وجه که به قلم اشرف شرح فرموده است ، حکم کرده آمد ، و اعتراضات فاسده و شبه غیر وارده که عادت طاعنان و معاندان باشد از آن جمله دور کرده آمد به سوالی شرعی ، و جمعی از امانا وعدول وایمه فحول بر آن گواه گرفته شد ، و الله الموفق . کتبه العبد الضعیف عبد الله بن عمر بن محمد التبریزی الحاکم بمدينه تبریز بتاريخ هذه الوقفیه المبارکه غره ربیع الاول سنه تسع و سعمائه .

۴- متن قسمت اساسی وقفنامه که حدود و شرایط و وظایف است به خط رشیدالدین ، و در آغاز صفحه ای تذهیب شده دارد حاوی نام وقفنامه با سه شمس و در میان این سه شمس به خط رشیدالدین این عبارات کتابت شده است :

« شرط موکد با فرزندان خویش نسلا بعد نسل و عقبا بعد عقب می کنم و در مقابله حقوق پدری که در ذمت ایشان عقلا و شرعا و عرفا لازم است در عهده ایشان کرده ، سوگندان غلاظ شداد ایشان را می دهم ، خصوصا با آنانک بر حسب شرط واقف در هر عهده نوبت تولیت و اشراف و نظر بدیشان رسد و مباشر این اشغال خیر گردند، در آنچه این وقفیه را به همراهی یک نوبت مطالعه کنند تا بر احوال شروط آن کما بنبعی واقف شوند و در کیفیت تصرفات واقف گردند ، و نیز نصیحتی که ایشان را کرده ام ملکه گردد تا در محافظت شروط آن با قضی الغایه بکوشند ، و نصایح را به دل و جان قبول کرده رعایت آن را واجب شمرند ، تا حق تعالی و جمیع ملائکه و انبیاء و اولیاء و روح این ضعیف نیز بواسطه امانت و دیانت و نیکو زندگانی ایشان از ایشان راضی باشند و ایشان را نیکنامی دنیوی و ثواب اخروی مدخر گردد، ان شاء الله تعالی وحده .»

آغاز متن وقفنامه عبارت است از :

« حمد و ثناء و رای اعداد حصی ، و شکر و سپاس فزون از حصر و احصا، سزاوار حضرت عزت پروردگاری تواند بود..... اما بعد چنین می گوید اضعف عباد الله تعالی واحوجهم الی رحمه ربه ، فضل الله بن ابی الخیر بن عالی الهمدانی المشتھر برشید الطیب که چون خواست که به خط و عبارت و فکر و اندیشه خود از سرایقان و اعتقاد و نیت تمام وقفیه نویسد مشتمل بر شروط مرتبه تا من بعد متولیان بدان کار کنند و از او یادگارماند ، بیشتر اسباب داعیه او بدان و بعضی از احوال آن و ایراد اعتراض مردم بر وقف و خاصیت و فایده وقف بیان کرد ، و فصلی مشبع در آن باب در قلم آورد ، تا آن نیز از او یادگارماند و سبب تحریض مردم شود برخیرات و بدان منتفع گردند ، و چون آن فصل اطنابی داشت مناسب ندید که آن را با این وقفیه ضم کند ، پس آن را علی حده بر بالای این وقفیه نهاده در یک جلد ثبت کرد تا آن را علی حده مطالعه

کنند ، و در این موضع این مختصر دیباچه می نویسد، و می گوید که چون حق جل جلاله و عم نواله

بنابراین این مقدمات در بنای ابواب البربرج رشیدی و سایر ابواب البر که به هر موضع بنیاد کرده صرف کرده ، و املاکی که پیش از این داشته اکثر آن بر مصالح ربع رشیدی وقف کرده ، و باقیات که بوده بر سایر خیرات همچون مسجد جامع رشیدی به محله شش گیله تبریز و دیگر بقاع خیر که به تبریز است و ابواب البر همدان و یزد وقف کرده ، و جهت هر یک وقفیه شرعی مسجل نویسته ، و بعضی از آنچه حق تعالی بعد از این وقفها از املاک روزی کرده هم اضافت آن املاک گذشته کرده ، و هر چ از این جمله حصه و خاصه ربع رشیدی بوده از اوقاف قدیم و حدیث بتعین و تفضیل در این وقفیه که مخصوص است به ربع رشیدی و توابع و لواحق آن مذکور خواهد شدن ان شاء الله تعالی ، و این وقفیه معروف است بالوقفیه الرشیدیه بخط الواقف فی بیان شرائط امور الوقف والمصارف

در انتهای قسمت اصلی وقفنامه به خط خود شرحی درباره طریق اجرای امور وقف توسط متولیان نوشته است و می گوید: « چون پادشاه سعید مغفور غازان خان اناالله برهانه در وقفیه ابواب البر شنب که در تبریز است شرط فرموده در آنچه هر قاضیئی که در دار الملک تبریز متولی و منصوب گردد باید که اول حکم او این باشد که وقفیه شریفه ابواب البر شنب را محکوم به و مسجل گرداند و بران اشهاد کند ، و نشاید که قطعا دران اهمال نماید ، یقین حاصل که تمامت قضاتی که فیما بعد به قضای آنجامنصوب گردند تیمنا و تبرکا امتثال و انقیاد این شرط که او فرموده بر خود لازم شمروند ، و هیچ کدام از رعایت آن دقیقه در نگذرند ، بنابراین قضیه این بنده ضعیف از خدمت آن قضات التماس می نماید تا چون این وقف ریزه که این ضعیف کرده ، و خیری است که منافع آن به عمل صلحا و مستحقان هر عصری میرسد ،

ایشان نیز خود را در جریده اجرا این ثواب آرند، و بر ولای تسجیل وقفیه شریفه غازانیه این وقفیه رامسجل فرمایند در آن حکم و بران اشهادکنند . این وصیت و نصیحت و شرط و التماس جمله برین وجه که تقدیم یافت کرده شد.....

وذلك اتفق تحريره في غره ربيع الاول سن تسع و سبع مائه هجرية اين وقف بدین موجب که در این وقفیه بخط خویش مبوب و مفصل نویسته ام کردم ، به شرائطی که برسبیل تفصیل مشروح در قلم آورده ام ، و به مضمون این وقفیه از اول تا آخر آن قرار کردم و اعتراف آوردم ، و علم من به کیفیت و کمیت هر یک از افراد این موقوفات و موقوف علیه آن محیط است و بر جمله برخود گواه گرفتم ، کتبه کاتب هذه الوقفیه فضل الله ابن ابی الخیر بن غالی المشتھر بالرشد الطیب الهمدانی بخطه فی التاريخ المذكور فيه»

فهرست مندرجات وقف نامه ربع رشیدی

باب اول

در بیان موقوف علیه و آن مشتمل بر دو فصل

فصل اول

در بیان بقاع خیرکه به ابواب البر ربع رشیدی نام نهاده آمد و سایر جهات همچون چشمه های سبیل و صد نفرارامل و غیرهما.

فصل دوم

در بیان اولاد اعزه کرام متع الله البعض البعض والواقف بهم

باب دوم

در ذکر موقوفات و آن مشتمل بر دو فصل

فصل اول

آنچه در تاریخ سابق وقف کرده ام و حکم قضاء اسلام به صحت آن ، هم در آن تاریخ متصل شده و وقفیه مشروع مسجل بدان ناطق شده .

فصل دوم

آنچه بعد از آن وقف کرده ام و آن بر دو حرف است :

حرف اول عقارات است و املاک .

حرف دوم منقولا تست و غلمان و جواری

باب سوم

در شرایط وقف و آن مشتمل است بر دو قسم.

قسم اول

در شروط که شامل مجموع موارد وقف تواند بود و آن تعیین متولی و مشرف و ناظرست و شروط استحقاق ایشان و وظایف ایشان و بیان مرسوم ایشان به حق التولیه و الاشراف والنظر و حصه ایشان از حاصل این اوقاف و آن مشتمل برچهار فصل :

فصل اول

در تعیین متولی و مشرف و ناظر

فصل دوم

در شرایط این عمال

فصل سیم

در وظایف ایشان از عمارات و عقود معاملات از اجارات و مساقات و تحصیل دیوع و صرف آن
براهل استحقاق .

فصل چهارم

در بیان مرسوم ایشان به حق تولیت و اشراف و نظر و بیان حصه ایشان و دیگر اولاد به حکم آنک
از این اوقاف بعضی متقدم وقف است برایشان

قسم دوم

در شرایطی که مخصوص است به هر یک از این بقاع موقوف علیها و از این جهات خیرکه
ذکر رفت و بیان کیفیت قسمت یک نیمه که حق اهالی آنست بعد از عمارت موقوف و موقوف
علیه و بعد از اخراج موسوم تولیت و اشراف و نظر و آن مشتمل است بر فصول متعدد

فصل اول

در تفصیل مصالح مسجد جامع تبریز است و شهرستان رشیدی و دیه ها که در حدود آن است و
مصالح مسجد شتوی که عبارت است از قبه که متصل این مسجد صیفی است .

فصل دوم

تفصیل امور درس تفسیر و حدیث و سایر علوم که درین دومسجد صیفی و شتوی تعیین شده
است .

فصل سوم

در تفصیل امور دار المصاحف و کتب الحدیث که در جوار مسجد شتوی است .

فصل چهارم

در تفصیل مصالح بیت التعلیم که در روضه است و اهل آن از معلم و متعلمان یتیم و اتابک ایشان
فصل پنجم.

در تفصیل و تربیت امور دار الحفاظ که عبارت است از قبه که در تحت آن سردابه است که
موضع آخرت این ضعیف خواهد بود.

فصل ششم

در تفصیل امور خانقاه و توابع آن مشتمل است از

فصل هفتم

در تفصیل امور دار الضیافه با توابع از مطبخ و بیت الحوائج و غیر آن و مخصوص شده است از

این بقعه جانب ایمن جانب ایسریه مجاوران به مسافران .

فصل هشتم

در تفصیل امور دیگر مسکینان که در موضعی معین از بازار ربع رشید شرط رفته است که در

آن موضع ترتیب کنند و به فقرا و مساکین دهند و نام آن موضع دار المساکین کرده شده .

فصل نهم

در تفصیل امور دارالشفاء و شرابخانه و مخزن ادویه و شرایط آن

فصل دهم

در تفصیل امور بیت الکتب که در سرای متولی است

فصل یازدهم

در تفصیل امور غلامان و کنیزکان و مصالح و مایحتاج و شغل ایشان

فصل دوازدهم

در بیان کیفیت نان دادن به اهالی ربع رشیدی

فصل سیزدهم

در بیان انواع روشنایی ها

فصل چهاردهم

در بیان تعیین مساکین

فصل پانزدهم

در بیان آنکه جهت اضافت عیدین و عید ایام بیض و عید ششه بعد از عید فطر و ایام عاشورا و نوروز و وصول واقف به عالم باقی و هر روزی که مثل آن روز باشد ، از هر سال و وجه سماع جهت اهل خانقاه و صادر وارد و وجه ملابس فقرا که وارد خانقاه باشند و زیاده ای که اضافه مایحتاج صادره و وارده کرده از این نیمه معین شده است .

فصل شانزدهم

در ترتیب مصالح پنج چشمه که جهت اهل شهرستان ربع رشیدی و سقای های مسجد رشیدی شش گیل و اهل تبریز از مبادی دروازه ری نامنتهیات شهر که دروازه و یجویه و دروازه سرد است و دیگر دروازه ها که بدان دو دروازه پیوسته است سبیل کرده ام تا انتفاع گیرند و به همامات نیز برند ، ان شاء الله تعالی فصل هفدهم

در بیان مصالح صدنفر از ارامل

کتابشناسی وقفنامه

اسامی کتابهایی که وقفنامه در آنها ذکر شده است:

- ۱ . رجبزاده، هاشم. "سرگذشت غازان خان" اهل قلم ، تهران ۱۳۸۲
- ۲ . خزانلی، علیرضا. "خلاصه مقالات کنگره طرح احیای ربع رشیدی و فرهنگ و تمدن ایرانی عصر ایلخانی"، انتشارات ستوده، تبریز ۱۳۸۴
- ۳ . افشار، ایرج. "نگاهی به آذربایجان شرقی"، نشر رایزن، تهران ۱۳۶۹
- ۴ . نخجوانی، حسین. "چهل مقاله"، تبریز ۱۳۴۳
- ۵ . کارنگ، عبدالعلی. "آثار باستانی آذربایجان (آثار و ابنیه تاریخی شهر تبریز)" انتشارات انجمن آثار ملی، ۱۳۵۱
- ۶ . دیباج، اسماعیل. "آثار باستانی آذربایجان" تهران ۱۳۴۵

۷. عالم‌پور رجبی. "میراث فرهنگی و گردشگری آذربایجان شرقی" انتشارات احساس تبریز،

تبریز ۱۳۸۳

۸. رهنمای شهسواری، ناصر. "تبریز- شهر کهن تاریخ" نشر مؤلف، تبریز ۱۳۸۲

۹. بروشکی، محمدمهدی. "بررسی روش اداری و آموزشی ربع‌رشیدی" آستان قدس رضوی،

مشهد ۱۳۶۵

۱۰. هاشمیان، هادی. "کتابشناسی ربع‌رشیدی و خواجه رشیدالدین فضل‌همدانی"

تبریز، انتشارات مهد آزادی، ۱۳۸۴

۲-۳. توصیف

توصیفی از میراث مکتوب را پیوست بنمایید.

با حمله مغول، بسیاری از مراکز اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران از بین رفت، اما با کمک دیوانسالاران ایرانی، بخش‌های مختلف کشور بازسازی شد. از جمله دیوانسالاران ایرانی که د این بازسازی نقش مهمی بر عهده داشت، می‌توان به خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، وزیر سه ایلخان، یعنی غازان خان، اولجایتو و ابوسعید اشاره کرد. وی علاوه بر اداره امور سیاسی کشور د صدد کاشتن و ترمیم اثرات حمله مغول بر ایران بود. تاسیس ربع‌رشیدی را می‌توان یکی از تلاش‌های او در این زمینه دانست. وی از طرفی محیط مناسبی برای دانشمندان و متعلمان فراهم کرد تا بدون دغدغه و مشکلات مادی به تعلیم و تعلم بپردازند و از طرف دیگر با رسیدگی به وضعیت فقر او حمایت از کودکان بی‌سرپرست و بیوگان به بهبود وضع اجتماعی آنها پرداخت. از جنبه اجتماعی نیز با احیای زمین‌های بایر و کشت محصولات کشاورزی به رونق اقتصادی کشور ک مک کرد. ربع‌رشیدی پس از موقوفات غازان خان و اولجایتو مهمترین موقوفه دوره ایلخانی به

حساب می‌آمد. این موقوفه با داشتن حدود ۳۵۰ تا ۳۷۴ مرتزقه و عمله، نسبت به سایر موقوفات دوره ایلخانی، امکانات بهتری را برای کارکنان خود فراهم کرده بود.

دوران وزارت خواجه رشیدالدین فضل الله از حساس‌ترین دوره‌های فرهنگی و سیاسی در طول تاریخ ایران است. خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی فرزند عمادالدوله ابوالخیر، در سال ۶۴۵ هجری قمری (۱۲۳۷ میلادی) در همدان به دنیا آمد. دوران پویایی و باروری زندگانی ابوالخیر پدر فضل الله، با استقرار حکومت ایلخانان مغول در ایران مقارن بود. پدر، عمو و برادر بزرگ فضل الله نیز در آن موقعیت مناسب، در سمت طبیب به دربار ایلخانان راه یافت و علاوه بر طبابت که لازمه آن حضور دائمی و تقرب نزد خان بود، متصدی بعضی از امور دیوانی و دولتی هم شد.

رشیدالدین دوران کودکی و جوانی را در همدان به کسب دانش پرداخت و در این راه کوشش بسیار نمود تا در انواع علوم، خاصه طب سرآمد شد. به طوری که در طول ۱۵ سال، از وفات اباقاخلان (۶۸۰ ه.ق) تا جلوس غازان خان (۶۹۴ ه.ق)، که چهار تن به مسند ایلخانی ایران رسیدند همچنان پزشک رسمی دربار بود و به مثابه شخصیتی فرهیخته و برجسته احترام داشت. در زمان ارغون خان بن اباقاخلان (۶۸۳ - ۶۹۰ ه.ق) رشیدالدین از مقربان و خاصان گردید.

رشیدالدین به خاطر دانایی و هوشمندی خود و نیز کوشش و جدیتی که برای پیشبرد امور می‌نمود در دستگاه ایلخانان بسیار زود ترقی کرد و سرشناس شد. سرانجام هم در زمان غازان خان (۶۹۴ - ۷۰۳ ه.ق) و در سال ۶۹۷ ه.ق به وزارت رسید. خواجه رشیدالدین نه تنها سیاستمداری هوشیار و مدبر بود بلکه متفک، مورخ، طبیب و نویسنده‌ای زبردست نیز به شمار می‌رفت که آثار و نوشته‌های بسیاری از او به جا مانده است.

به علاوه او به سختی از دانش و دانشمندان حمایت می‌کرد و اهل دانش و بینش را "سردفتر آفرینش" می‌خواند و نویسندگان را به کتاب‌نویسی تشویق می‌کرد و برای بهترین کتاب جایزه تعیین می‌کرد.

به قولی رشیدالدین در زبان‌های فارسی و عربی و ترکی مسلط بود و به زبانهای مغولی، عبری و چینی آشنایی داشت و در تدوین آثار خویش از سفیران و دانشمندان چینی و تبتی و اویغوری و فرنگی و یهود و عرب که در دربار مستقر بوده و آمد و شد داشتند استفاده می‌کرد. خواجه رشیدالدین فضل الله هدف خود از تأسیس سازمان بزرگ علمی، آموزشی و پژوهشی، تحت عنوان ربع رشیدی را ازماندگی، تمرکز و تداوم تحقیقات و فعالیتهای فرهنگی و علمی خود ذکر کرده است. این بنیاد عظیم و مجهز به صورت یک شهرک علمی در حومه شهر تبریز قرار داشت. خواجه رشیدالدین در پایتخت ایلخانی و در گذرگاه کاروان‌های شرق و غرب، یکی از بزرگترین تأسیسات روزگار کهن را پدید آورد. شهر کوچکی با مدرسه، مسجد، گرمابه، مهمانسرا، بیمارستان، پرورشگاه و کارگاه‌های صنعتی ویژه آن. این نوع شهرسازی اندکی بعد در روزگار اولجایتو در سلطانیه دنبال شد و شهری بسیار بزرگ‌تر بنیان گرفت.

خواجه رشیدالدین به خاطر تامین پشتوانه مالی برای اداره این مؤسسات بزرگ، دارایی و املاک زیادی را با درآمدهای فراوان به ربع رشیدی وقف کرد و این وقف‌نامه را برای موقوفات خود نوشت.

ربع رشیدی پس از قتل خواجه رشیدالدین فضل الله غارت شد و ویران گردید. غیاث‌الدین محمد، فرزند خواجه در زمان وزارت خود آنجا را بازسازی کرد، اما با کشته شدن غیاث‌الدین عمر ربع رشیدی نیز به سرآمد. خرابه‌ها و بناهای نیمه ویران ربع رشیدی تا قرن یازدهم که اولیاء چلبی و شاردن در سفرنامه‌های خود از آن یاد کرده‌اند، هنوز پابرجا بوده است.

خواجه رشیدالدین فضل الله علاوه بر تاسیسات عظیم و منحصر به فرد ربع رشیدی، بناهای خیریه دیگری نیز در نقاط مختلف ایران آن روز احداث کرده بود که بعضی از آنها عبارتند از:

۱- بناهایی که جوار گنبد معروف سلطانیه احداث شده بود. این بناها شامل یک مدرسه بزرگ، بیمارستان، خانقاه، حمام و بازار به اضافه هزار باب خانه برای کارکنان آن مکانها بود که رشیدالدین موقوفاتی هم برای آن تعیین کرده بود.

۲- مدرسه‌ای به نام مدرسه رشیدیه در یزد

۳- مدرسه ارزنجان (محلّی در شرق ترکیه امروزی) که یکی از مهمترین مدارس آن عصر بوده است.

۴- مدرسه هرات که در مکاتبات رشیدی به آن اشاره کرده و موقوفاتی هم برای آن تعیین نموده است.

۵- دو مدرسه در شبانکاره فارس تأسیس کرده و تولیت آن را به عضدالدین سپرده بود.

۶- بازسازی بیمارستان دروازه سلم شیراز

۷- بیمارستان دارالمسافرین (مسافرخانه) و دارالحديث در بصره

۸- بیمارسان و داروخانه در همدان

و سایر مؤسسات خیریه و علم‌المنفعه در سرزمین‌های اسلامی

موقوفات ربع رشیدی

موقوفات ربع رشیدی که در مدت بیست و یک سال وزارت خود (۶۹۷ - ۷۱۸ ه.ق) به دست

آورده بود و در مکاتبات رشیدی و وقف‌نامه به آنها اشاره شد، به شرح ذیل می‌باشد:

الف) زمین مزروع ۱۲۵۵ فدان ۸۷۸۵۰ هکتار، در نواحی مختلف به شرح ذیل:

۱- عراق عرب ۳۲۰۰ فدان

۲- ولایت روم (آسیای صغیر) ۱۵۹۰ فدان

۳- ولایت شهر زور ۳۰۰ فدان

۴- ولایت دیار بکر و دیار بیمه ۵۰۰ فدان

۵- گرجستان، وان، وسطان، آوینک، بدلیس، اخلاط، سمتر، حصن کیفا، ارزن و سایر جاها ۳۰۰

فدان

۶- عراق عجم (از سلطانیه تا پل زره شامل همدان، قزوین، ولایت شرا و فراهان و مام بلوکات

اصفهان) ۱۰۰۰ فدان

۷- ولایت قم، کاشان، ساوه، ری، دماوند، جرجان، آوه، دامغان، سمنان، خوار، بسطان، اردکان،

گندمان، سمیرم ۹۴۰ فدان

۸- آذربایجان ۱۰۴۰ فدان

۹- ولایات بولات، هرات، مروست و سرجهان ۲۰۰ فدان

۱۰- یزد، طبی و جندق ۵۰ فدان

۱۱- ولایت ابرقوه، اقلید، سرمق و سردسیر شیراز ۱۰۰ فدان

۱۲- ولایات شیراز (غیر از سرمق و اقلید) و ولایات شبانکاره ۶۰۰ فدان

۱۳- کرمان ۵۰۰ فدان

۱۴- خوزستان ۵ فدان

۱۵- خراسان ۱۰۰۰ فدان

۱۶- سجستان، غزنی، کابل، زابل، قندهار و لاهورا (لاهور) ۴۰۰ فدان

۱۷- ولایات اوغان ۱۰۰ فدان

۱۸- جبل جیلونه، زیتان، رامز (رامهرمز) و دو رق ۲۰۰ فدان

۱۹- ولایات قازاداسی، ولایت جیمجال، کلان و حکین فدان

ب) بساتین مکروم و مشجر که از حد و عد بیرون است.

ت) گله‌های اسب در روم، دیار بکر، تبریز، شیراز، اسبان خاصه که در طویله بسته ۳۱ هزار رأس

ث) شتر در دست طوایف خفاجه، ربیعه و خلج ۱۰ هزار نفر

ج) گوسفند در روم، بغداد، دیاربکر، شیراز، تبریز، اصفهان، مازندارن، خراسان و دیگر نواحی، ۲۵۰

هزار رأس

چ) گاو ماده و نر ۱۱ هزار رأس

ح) مرغ، غاز و اردک در دست رعایا و دهقانان تبریز، سلطانیه، همدان، مراغه ۴۰ هزار قطعه

خ) درازگوش، ۱۰۰ رأس

د) استر، ۲۵۰ قطار

فهرست تألیفات رشیدالدین فضل الله همدانی

۱) توضیحات رشیدیه. دئ نسخه کامل از روایت عبی آن جزء کتب اوچنجی احمد در

کتابخانه طوپ قاپوسرای به شماره ۲۳۰۰ و ۲۳۲۲، اولی مورخ ۷۱۴ و دومی مورخ ۷۱۵

هجری. در ابتدای نسخه ۲۳۰۰ نام کتاب و نام مولف را چنین نوشته‌اند: فان هذا الكتاب

الموسوم بالتوضیحات من جمله مصنفات الصاحب الاعظم ... رشیدالدین فضل الله ابی

المولی الصاحب عمادالدین ابی‌الخیر ابن المولی الصاحب موفق‌الدوله عالی المتطبب

الهمدانی المشتهر بالرشید الطیب ... یک نسخه کامل از روایت عربی متعلق بقلیح علی

پاشا به شماره ۸۳۵ قدیم، ۸۵۵ جدید در کتابخانه سلیمانیه بدون تاریخ. یک نسخه در

کتابخانه فاتح به شماره ۳۴۱۵ محفوظ است که آن را در فهرست تحت اسم مختصر

تواریخ رشیدیه قید کرده‌اند. این کتاب مشتمل بر نوزده مقاله یا رساله است که غالباً در

امور و مباحث دینی است و از آن جمله بعضی در تفسیر سوره‌های قرآن یا آیه‌های مورد بحث است.

(۲) مفتاح‌التفاسیر. مقدمه مانندی که بر تفسیر کبیر خود نوشته است و محتوی رسایل و مقالات در مباحث دینی از قبیل خیر و شر، جبر و قدر، تناسخ و حشر، سعادت و استعداد و غیره. نسخه‌ای از آن در کتابخانه شهید علی پاشا به شماره ۳۰۴ مورخ ۸۵۸، و نسخه دیگری در قاهره به شماره خاص ۸۹ و شماره عام ۹۵۱۵.

(۳) کتاب سلطانی. نسخه‌ای از روایت فارسی آن در نور عثمانیه به شماره ۳۴۱۵ (در فهرست به نام مختصر تواریخ رشیدیه قید شده) که قسمتی از آن تاریخ ۷۱۲ دارد. این کتاب هم غیر از آنچه مربوط به خصال پادشاه اسلام و احوال شخص مصنف است عموماً در مباحث دینی است و جداولی در شعب انساب اولیاء و خلفا و جداولی در شجره انساب اقوام و طوایف نیز دارد، که گویا مربوط به این کتاب نباشد، بلکه جزء اقسام جامع‌التواریخ باشد.

(۴) کتاب اللطایف [لطایف‌الحقایق].

(۵) بیان‌الحقایق. نسخه‌ای از روایت عربی آن در جزء کتب قلیچ علی پاشا به شماره ۸۳۴ قدیم (۸۵۴ جدید) در کتابخانه سلیمانیه و مشتمل است بر هفده رساله در مباحث مختلف و جواب سؤالات و تفسی بعضی آیات و بیان کیفیت بعضی از مباحثات خود با علما، تاریخ نسخه ۷۱۱ هجری است.

(۶) آثار و اخبار.

(۷) جامع‌التواریخ.

(۸) نسبنامه انبیا و ملوک و سلاطین که قسمتی از جامع‌التواریخ است، مجلد جداگانه‌ای از آن در طوب قاپوسرای جزء کتب احمد ثالث به شماره ۲۹۳۷ مضبوط است.

۹) مکاتیب رشیدالدین فضل الله که آن را پس از مرگش محمد ابرقوهی جمع‌آوری کرده است.

۱۰) کتاب طب اهل (تنکسوق‌نامه)

۱۱) کتاب ادویه مفرده ختائی.

۱۲) کتاب ادویه مفرده مغولی.

۱۳) کتاب سیاسات و تدبیر پادشاهی بر حسب آنچه عادت ایشان است؛ از این سه کتاب اخیر نسخه سراغ نداریم و فقط نام آنها در فهرست مجموعه مصنفات رشیدالدین در ابتدای توضیحات رشیدیه آمده است.

۱۴) گویا یک کتاب جغرافیایی با نقشه نیز داشته است، چنانچه در مقدمه توضیحات رشیدیه می‌گویند:

”لما أردنا أن نضع صورالاقالیم علی قاعدة الحكماء علی وجه أقرب الی الفهم و أبین، و أن نضبط المواضع الی لم یضبطها أحد کما ینبغی ... بحیث یقف المطالع المتأمل فیها علی أحول المسالك و المالك أكثرها و کان من الضرورة ان یکون أوراقها أكبر لیحصل الغرض المذكور أسهل و أیسر فلا جرم جعلنا أوراقها بحیث یکون...”

آثار چاپی

آنچه از آثار رشیدالدین فضل الله، جز جامع‌التواریخ که تاکنون به صورت مستقل چاپ و منتشر شده است عبارتند از:

الف) مکاتیب رشیدی

۱- مکاتیب. به کوشش و تصحیح محمد شفیع لاهور، سلسله نشریات کلیه پنجاب، ۱۹۴۷.

۲- همان کتاب با عنوان "سوانح الافکار رشیدی"، به کوشش و با مقدمه مرحوم محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۵۸.

ب) طب اهل ختا (بخشی از تانگسوق نامه و مقدمه آن). چاپ عکسی از روی خط محمد بن احمد معروف به قوام کرمانی مورخ ۷۱۳ هـ - با مقدمه و اهتمام مجتبی مینوی، تهران: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران (مجموعه آثار رشیدالدین فضل الله همدانی، ش ۲).

پ) وقفنامه ربع رشیدی

۱- وقفنامه ربع رشیدی: (الوقفیه الرشیدیّه به خط الواقف فی بیان شرایط امور الوقف و المصارف). چاپ عکسی از روی نسخه اصل، زیر نظر مجتبی مینوی و ایرج افشار، تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۰.

۲- وقفنامه ربع رشیدی. چاپ حروفی از روی نسخه اصل به کوشش مجتبی مینوی و ایرج افشار، با همکاری عبدالعلی کارنگ در تصحیح قسمت مربوط به آذربایجان، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۶.

ت) لطایف الحقایق. به تصحیح غلامرضا طاهر در دو جلد، تهران کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۷- ۱۳۵۶ (مجموعه آثار رشیدالدین فضل الله همدانی، ش ۳ و ۴)

ث) آثار و احیاء (یا) آثار و اخبار

۱- آثار و اخبار. چاپ سنگی عبدالغفار نجم‌الدوله، تهران: ۱۳۲۳ ق.

۲- آثار و احیاء (متن فارسی درباره فن کشاورزی). به اهتمام منوچهر ستوده و ایرج افشار، تهران: موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک گیل با همکاری دانشگاه تهران، ۱۳۶۸.

ج) اسئله و اجویه. به اهتمام دکتر رضا شعبانی، مرکز تحقیقات ایران و پاکستان اسلام‌آباد،

۱۳۷۱ خ / ۱۹۹۳ م.

۴. تبیین شمولیت و ارزیابی بر اساس معیارها

۱-۴. آیا اعتبار سند احراز شده است؟ بلی

کارشناسان بررسی کننده نسخه:

در طی هفتصد و اندی سال عمر وقفنامه، علما، فقها، حکما و صاحب‌نظران زیادی از جمله دانشمند بزرگ اسلامی، علامه حلی سندیت نسخه اصلی وقفنامه را طی یادداشت‌هایی که در ۳۰ صفحه اول وقفنامه موجود، ضمیمه شده است، تایید کرده‌اند. در سال ۱۳۴۸ هجری شمسی (۱۹۶۹ میلادی) نیز استاد ایرج افشار و استاد مجتبی مینوی و عبدالعلی کارنگ از نسخه‌شناسان و صاحب‌نظران برجسته نسخه‌های خ ط، با بررسی نسخه فوق بر عکسبرداری و شماره‌گذاری صفحات نسخه و چاپ آن با همکاری انجمن آثار ملی ایران نظارت داشتند و در مقدمه این نسخه چاپ شده، وقفنامه را تبیین و توصیف کرده‌اند. کارشناسان دیگری نیز در خصوص وقفنامه و نیز ربع رشیدی کتاب‌ها و مقالاتی را به شتء تحریر در آورده‌اند. از جمله دکتر هادی هاشمیان که کتابشناسی ربع رشیدی را تألیف کرده است. کارشناسان زیادی از میراث فرهنگی ایران، سازمان اسناد ملی ایران، انجمن آثار ملی ایران و کارشناسانی از کشورهای آلمان، تاجیکستان، ژاپن و ایران، نظیر استاد محمدتقی دانش‌پژوه، عبدالله نورانی، دکتر زریاب خویی، دکتر اصغر مهدوی و با تعمق بیشتر، اصالت نسخه را تأیید کرده‌اند. این وقفنامه بزرگ و جامع، در دوره‌های تاریخی، الگوی تنظیم وقفنامه‌های معتبر دیگر نیز بوده است.

۲-۴. آیا اهمیت جهانی، منحصر به فرد بودن و عدم جایگزینی آن احراز شده است؟

دلایل منحصر به فرد بودن وقفنامه

۱. به خط خود خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی می‌باشد.

۲. برای صحت و اصل بودن آن، علما، دانشمندان و دیوانیان آن عصر از جمله علامه حلی و ... گواهی داده‌اند.

۳. تنها یک نسخه (نسخه فوق) از آن در تمام جهان وجود دارد.

۴. این وقفنامه دارای نظم و ترتیب خاصی بوده و کلیات املاک و چگونگی وقف و مصرف و جای مصرف عایدی این املاک دقیقاً مشخص شده است.

۵. این وقفنامه برای وقفنامه‌های دیگری که بعداً نوشته شده‌اند، مانند وقفنامه سه دیه بیرگل و کاشان و هراسکان و مختص‌آباد مورخ ۱۵ رمضان ۷۰۳ که خود خواجه رشید بر آن گواهی نوشته است. همچنین وقفنامه ابوالمفاخر یحیی باخرزی مورخ ۷۲۶ که گویا به پیروی از آثار خواجه رشید نوشته شده، الگو بوده است.

۳-۴. آیا تعدادی از معیارهای الف) زمان ب) مکان ج) افراد د) موضوع و مضمون ر) فرم و سبک، احراز شده است؟

زمان:

خواجه رشیدالدین فضل الله بنا به روایت در سال ۶۹۷ یا ۶۹۸ هجری قمری به صدارت غازان خان رسید و در سال ۷۱۸ هجری قمری کشته شد. بر اساس نوشته خود خواجه و تأیید علامه حلی و سایر افراد صاحب نظر وقفنامه به خط خود خواجه بوده است. بنابراین نسخه وقفنامه به احتمال زیاد در دهه اول قرن هشتم هجری قمری نگارش شده و مورد بازبینی مجدد خواجه رشیدالدین نیز قرار گرفته است.

مکان:

در دوره غازان خان و صدارت خواجه رشیدالدین، تبریز پایتخت حکومت ایلخانی بوده و خواجه رشیدالدین در عمارتی در میان دو کتابخانه بزرگ ربع رشیدی اقامت داشته و کارهای علمی و

تحقیقاتی و دیوانی را در آنجا انجام می‌داد، بنابراین بر اساس مستندات محکم، محل نگارش وقف- نامه در ربع رشیدی در تبریز بوده.

افراد:

در صفحه ۳۳ نسخه (در شماره‌گذاری خطی که توسط ایرج افشار ن مجتبی مینوی انجام شده است)، شروع نسخه با ذکر نام آن توسط خود خواجه کتابت شده است که تا پایان فصل هفدهم نسخه با خط خواجه ادامه می‌یابد. مابقی را قاضی مجدالدین عبدالله بن عمر بن محمد، قاضی- القضاات آن زمان تبریز و دو نفر دیگر از کاتبان ربع رشیدی کتابت کرده‌اند.

این نسخه در سده‌های اخیر در تملک خاندان سراجمیر تبریز بوده است و در سال ۱۳۴۸ به کوشش استاد ایرج افشار، مرحوم مجتبی مینوی و مرحوم عبدالعلی کارنگ و توسط انجمن آثار ملی ایران خریداری و پس از ساماندهی و بازسازی و چاپ فاکسمیله آن، تحویل کتابخانه ملی (مرکزی) تبریز شده است. همچنین این نسخه توسط علامه حلی که هم عصر خواجه رشیدالدین بوده، و نیز سایر بزرگان و معتمدین در مقاطع تاریخی سجل و تأیید شده است.

موضوع و مضمون:

همانطوریکه ذکر شد، موضوع این وقف‌نامه، بیان اهمیت و جایگاه وقف در اسلام و ایران، اهداف ایجاد ربع رشیدی، شرایط وقف و ذکر عناوین و حدود و ثغور املاک و موقوفات ربع رشیدی و درآمدهای موقوفات و چگونگی مصارف و هزینه کرد آنها، میزان مستمری مستمری بگیران، کاروانیان، صنوف و اطباء و دانشجویان و صنعتگران و ... اطلاعات مربوط به جغرافیای شهری تبریز در قرن هفتم و هشتم، روال کاری کتابخانه‌ها، تأکید بر مراقبت‌های بهداشتی و تبیین سازمان، تشکیلات و مقررات اداری و مالی ربع رشیدی و سایر ضرورت‌های زندگی در آن دوره تاریخی می‌باشد.

فرم و سبک:

این وقفنامه در قطع صفحات 29×36 سانتیمتر و کادر نگارش 27×23 سانتیمتر، با استفاده از کاغذ خانبالغ تهسه شده است. جلد آن چرمی و سر طبل دار می باشد که نقش شمسه بر روی سرطبل آن ضرب شده است. سبک نگارش در صفحات به شکل افقی و دارای خط نسخ و در برخی اوراق و برای نگارش آیات قرآنی خط ثلث زیبا است. تحریر عناوین و جدول های آن نیز با شنگرف صورت گرفته است. بعضی از قسمت های وقفنامه مجدول بوده و در شروع بخش اصل وقفنامه که نام وقفنامه ذکر شده است تذهیب با آب طلا دارد. در وسط این صفحه در میانه سه شمسه طراحی شده، توصیه هایی توسط خواجه رشیدالدین به فرزندان در باب وقفنامه وجود دارد.

۴-۴. آیا مسائل نادر بودن، یکپارچگی متن، تهدیدها و مدیریتی در ارتباط با این اثر معرفی شده، مطرح می باشد؟

استاد ایرج افشار و مرحوم مجتبی مینوی در مقدمه چاپی فاکسمینه وقفنامه، آن را یادگاری بدیع و منحصر به فرد دانسته اند. بر اساس شواهد، احتمالاً ۵ نسخه به همین منوال از روی نسخه اصلی در زمان خواجه رشیدالدین نوشته شده است که این نسخه، اولین نسخه و بخش زیادی از آن با خط خواجه رشیدالدین بوده است. آقایان افشار و مینوی، با استفاده از اوراق باقیمانده نسخ دیگر که در دست خانواده سراجمیر بود، به تکمیل نسخه خطی و رفع نواقص آن پرداختند و تقریباً آن را تکمیل کرده اند. هیچ شاهد و گفته ای که حاکی از وجود این نسخه در دست مردم یا کتابخانه ها یا مراکز اسناد و موزه های جهان باشد، در دست نیست و دانشمندان نسخه شناس به یگانه بودن آن صحنه گذاشته اند. متن آن از نوعی انسجام و ترتیب و نظم خاصی برخوردار است و ردیف مطالب نیز با تدبیر لازم فصل بندی شده است.

هیچ مشکل خاصی نسخه را تهدید نمی‌کند و این نسخه در مخزن ویژه نسخ خطی و نفیس کتابخانه تحت شرایط دما و رطوبت مناسب و با حفاظت الکترومغناطیسی و دوربین مدار بسته نگهداری می‌شود. سال‌ها پیش میکروفیلم تهیه شده و در صورت نیاز محققان به جای اصل نسخه، میکروفیلم و نیز نسخه‌های چاپ فاکسمیله و حروفی د اختیا آنان قرار می‌گیرد. تصمیم بر این است که این نسخه به صورت موضوعی نیز در آینده چاپ و منتشر شود که در این صورت مورد بهره‌برداری بیشتر و بهتر محققان قرار خواهد گرفت.

۵. اطلاعات حقوقی

۱-۵. مالک میراث مکتوب (نام و اطلاعات تماس)

کتابخانه مرکزی (ملی) تبریز

خیابان آزادی - چهار راه لاله - کدپستی ۵۱۷۸۷۳۶۳۴۵

تلفن: ۰۰۹۸۴۱۱۴۴۶۳۵۶۵۱ - ۳

فاکس: ۰۰۹۸۴۱۱۴۴۳۴۸۵۶

پست الکترونیک: into @ tcl - . ir

آدرس اینترنتی: [http: //www.tcl - as. Ir](http://www.tcl - as. Ir)

<Http: //www.tabrizcentlib.ir>

۲-۵. متصدی میراث مکتوب (نام، اطلاعات تماس اگر با مالک متفاوت است)

مالک و متصدی یکی است.

۳-۵. وضعیت حقوقی

الف) وضعیت مالکیت

از مالکان اولیه نسخه اطلاعی در دست نیست و احتمالاً در سده‌های اخیر در اختیار خاندان مشهور سراجمیر تبریز بوده است که کتابخانه بسیار معتبر خصوصی نیز داشته‌اند. ولی پس از خرید نسخه توسط انجمن آثار ملی ایران در ۱۳۴۸، نگهداری و مدیریت حفاظت نسخه و مالیکت خصوصی آن به کتابخانه مرکزی (ملی) تبریز سپرده شده است که ادامه دارد.

ب) امکان دسترسی

نسخه‌های چاپی در کتابخانه مرکزی تبریز و سایر کتابخانه‌های معتبر ایران و میکروفیلم در کتابخانه مرکزی تبریز به راحتی در دسترس محققان و علاقه‌مندان می‌باشد. و برای مقابله نهایی نیز می‌توانند خود نسخه را رؤیت نمایند. به زودی امکان رؤیت بخشی از آن نیز در سایت کتابخانه دیجیتالی کتابخانه مرکزی تبریز که در حال طراحی است، (نگاه کنید ۱-۵) فراهم خواهد شد. نسخه اصلی خطی وقف‌نامه به شماره بازیابی ۳۶۹۳ و نسخه چاپی فاکسمیله آن به شماره ثبت ۲۳۴۳۶ و رده و ۵۴۶/۳۶۱/۷۴م در بخش مرجع و نسخه چاپ حروفی به شماره ثبت ۵۵۲۶۵ و شماره رده و ۵۴۶/۳۶۱/۷۴م در بخش خدمات مرجع کتابخانه قابل دسترسی است.

ج) وضعیت حقوق معنوی:

حقوق معنوی در حال حاضر در اختیار کتابخانه مرکزی تبریز بوده ولی کد خاصی دریافت نشده است. این نسخه در سال ۱۳۴۵ هجری شمسی (۱۹۷۵ میلادی) توسط انجمن آثار ملی ایران به عنوان اثر مکتوب ملی ثبت شده است.

د) سازمان مسئول

کتابخانه مرکزی (ملی) تبریز می‌باشد که تحت مدیریت دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی جمهوری اسلامی ایران اداره می‌شود.

ه) سایر عوامل

چند سال پیش موضوع احیای ربع رشیدی به استناد وقف‌نامه ربع رشیدی موجود در کتابخانه مورد توجه قرار گرفته و مؤسسه احیای ربع رشیدی با هیئت امنایی متشکل از شخصیت‌های دانشگاهی و اجرایی به ثبت رسیده و فعالیت خود را برای احیای مجدد این مجموعه بزرگ علمی - تحقیقاتی و فرهنگی شروع کرده است.

۴. طرح مدیریتی

۱-۶. آیا یک طرح مدیریتی برای این میراث مکتوب وجود دارد؟

طرح‌های در حال اجرا و در حال بررسی وجود دارد که به صورت مکتوب و منسجم نیست، لکن برخی از آنها اجرا شده و برخی دیگر در حال اجراست و برخی در مرحله تأمین اعتبار می‌باشد. از آن جمله‌اند:

۱. تهیه نسخه چاپی حروفی	انجام شده
۲. تهیه نسخه فاکسمیل	انجام شده
۳. چاپ مجدد نسخه فاکسمیل	در حال تأمین اعتبار
۴. تهیه میکروفیلم	انجام شده
۵. تهیه CD با عکسبرداری دیجیتالی	انجام شده
۶. نمایه‌سازی موضوعی	در حال انجام
۷. آفت‌زدایی از نسخه	انجام شده و هم‌اکنون نیز ادامه دارد.

۸. برگزاری سمینار بررسی ابعاد مختلف وقفنامه در حال تامین اعتبار
 ۹. مصون سازی نسخه با موارد غیر مضر (isolation) در حال تامین اعتبار
 ۱۰. ایجاد محیط مساعد با نما و رطوبت مناسب انجام شده
 ۱۱. تهیه بروشور معرفی چند زبانه نسخه در حال انجام
 ۱۲. امکان دسترسی از طریق پایگاه اینترنتی کتابخانه در حال انجام
 ۱۳. مرمت حرفه ای برخی از اوراق که قبلاً ناشیانه مرمت شده اند. در حال مذاکره و تامین تجهیزات لازم
 ۱۴. تهیه نماهنگ از موضوعات وقفنامه در حال تامین اعتبار
 ۱۵. تهیه برنامه های تلویزیونی و رادیویی در حال مذاکره
 ۱۶. برنامه های اطلاع رسانی و خبری انجام شده و در حال انجام
 ۱۷. حفاظت الکترومغناطیسی و اعلام سرقت انجام شده
۵. نتیجه گیری

۱-۷. اطلاعات دقیقی را درباره مشورت با: الف) مالک این میراث ب) نگهدارنده این

میراث ج) کمیته حافظه جهانی ملی یا محلی این اثر را فراهم کنید.

حفاظت و نگهداری و مالکیت این اثر به عهده کتابخانه مرکزی (ملی) تبریز می باشد تاکنون اطلاعاتی پراکنده از نسخه، طی مکاتبات و تماس های تلفنی با کمیته ملی میراث مکتوب یا کمیته انتخاب میراث مکتوب برای ثبت در فهرست بخشی از حافظه جهانی مبادله شده است. البته نسخه دیگری نیز که از نفایس منحصر به فرد کتابخانه می باشند طی نامه شماره ۲/۴۵۱۵

مورخ ۸۴/۱۱/۲۶ به این کمیته معرفی شده‌اند که نسخه وقف‌نامه بالاترین امتیاز را احراز کرده است.

قسمت ب) اطلاعات فرعی

۶. ارزیابی خطرات

۱-۸. کیفیت و گستره تهدیدات به این میراث مکتوب را بنویسید.

با تمهیدات به عمل آمده فعلاً تهدیدات خاصی قابل تصور نیست ولی برای مصون ماندن از سرقت و ورود افت‌های تخریب کننده نسخه، اقدامات بیشتر و تجهیزات مدرن‌تری ضروری می‌باشد.

۷. ارزیابی نگهداری

۱-۹. اطلاعات کاملی درباره وضعیت نگهداری این میراث مکتوب بنویسید.

برای نگهداری نسخ خطی موجودی در کتابخانه که بالغ بر ۳۲۰۰ جلد می‌باشد و به ویژه نسخه وقف‌نامه که از اعتبار ملی و محلی بالایی برخوردار بوده و مورد توجه ویژه مدیران استانی و کشوری است، گنجینه زیبایی با امکان تنظیم دما و رطوبت و تهویه و درب‌های ویژه رمزدار و نیز سیستم اعلام سرقت و سیستم‌های دوربین مداربسته و حفاظت الکترومغناطیسی فراهم شده است. همچنین آزمایشگاه آسیب‌شناسی و قرنطینه نسخ خطی و نفایس که تجهیزات آن از کشور انگلستان خریداری شده است در حال آماده‌سازی است. بخش مرمت و بازسازی مخطوطات و نفایس نیز در حال تجهیز و آماده‌سازی می‌باشد که در منطقه شمال غرب ایران، بی‌مانند خواهند بود. و نسخه‌های موجود در کتابخانه و نیز نسخه‌های موجود در دست مردم یا سایر مؤسسات در

آذربایجان را زیر پوشش آسیب‌شناسی و آفت‌زدایی قرار خواهد داد تا امکان انتقال آفت از سایر نسخ به نسخه‌های مهم و با ارزش ویژه از بین برود.

قسمت ج) تایید

این معرفی تایید می‌شود توسط:

محمد محمدپور، رئیس کتابخانه مرکزی تبریز

تاریخ: ۸۴/۱۲/۱۹ برابر با ۰۳/۱۰/۲۰۰۶